

Milieu-elmélet, kultúrföldrajz és a mai szociológia.

I.

A kultúrföldrajz (anthropogeográfia) minden művelője előtt feltűnő az, hogy az ember és a Föld viszonyát az újkor folyamán nem földrajzkutatók vizsgálták legelőször. A probléma ott merült fel, ahol a történeti fejlődés kérdése: a történetfilozófiai írónál¹⁾ s mindvégig melegen érzett kapcsolat volt, uralkodó a történetfilozófia és a kultúrföldrajz között, mely az ember és a Föld összefüggését okozatilag vizsgálja. Elég arra gondolnunk, hogy a mai értelemben vett földrajztudomány virágzásnak indulásakor, a mult század közepén is minő uralkodó maradt az a felfogás, melyet Buckle képviselt, hangos szóval hirdetve történetírók között az ember földre-utaltságát.

Nem szabad azonban felednünk, hogy az államtudomány már korábban e mesgyére lépett Montesquieu *Esprit des lois*-jával, mely korszakalkotó volt e téren, mivelhogy az államot új tényező, a Föld bevonásával óhajtottá megmagyarázni. S amily természetes ez ma, olyannyira feltűnő volt akkor.

Okai oly két tényező, amelyről ma már nem egyszer megfeledkezünk. A középkori felfogás az államot Istentől származtatta, tehát minden oly felfogás, amely ezzel ellentétbe jött, nagy elszakadást jelentett a régi felfogástól. És Montesquieu az, aki világosan leszögezte az állam földi eredetét akkor, amidőn a földrajzi írók még távol voltak attól, hogy a pusztá leírásokon túlmenjenek. Montesquieu továbbá túlment azon is, hogy az államot tisztán hatalmi aktus kisugárzó erejével hozza létre, azaz a személyes eredet elvét kezdte áttörni egy objektív tényforrás felmutatásával.

Ezzel indul meg, egy osztatlan egységben élő perszonalizmus, mint okforrás felbontásával, a modern állam- és társadalomtudomány, amely tehát analízáló irányú. Az ok és hatás, azaz bizonyos tényezőknél — a Földnek is — az emberre gyakorolt meghatározó erejének kérdése ismét a XIX. században is oly elméleteket fejlesztett ki, amelyek hasonlóképp nem a földrajzi kutatóktól indultak ki — s ime mégis a probléma-felvetés természeténél fogva javára vált

a földrajzi szempontnak — s ez a «milieu-elmélet», melynek csirája Lamarck és Comte írásaiban van meg, de amelyet hatóerejüvé Taine kutatásai, illetve irodalmi rajzai tettek.²⁾

Ez is hasonló változást hozott a történeti gondolkodásba, mint Montesquieu, a középkori nézettel jövőn akaratlanul ellentétbe. «Befolyásokat» mutatott ki, amelyek hatnak az emberre, sőt az embert meghatározzák, kényszerűen ilyené vagy olyanná teszik, a környezet pusztá termékévé «degradálják». Ez ellen tiltakozott az az ember, aki tudatát a középkori ideológiából hozva, azt állította magáról, hogy szabad. Hogyan lehet igazuk a milieu-elméleteknek, melyek a környezet termékévé teszik az egyént, midőn viszont az egyének az a szilárd tudata van önmagáról, hogy «szabadon» cselekszik?

Ime, látható, egész sereg érzelmi hullámot kavart fel az elmélet, az indeterminizmus jelszava mögött számos öntudat-elem robban ki ellene.

Lehet-e ama szabadságtudatot egy elméletnek megsemmisíteni? Lehet-e gyökerében kiirtani az ember minden egészséges önbizalmát hordozó szabadság-gondolatot — mondótták. Nem én cselekszem-e, amikor cselekszem, hanem — miut a milieu-elméletek állítják — én csak mozgattatom, mintegy a természet cselekszik rajtam keresztül? Lehet-e ily «determináló» elmélet más, mint lohasztó hatású, az embert földi rabláncaira emlékeztető?

Ily gondolatok, de sokkal inkább érzések domináltak szemben a milieu-elméletekkel. Amidőn az ember szabadságát hangoztatták, nem vették észre, hogy nézeteik középkori szférákból erednek s hiába hadakoznak az ellen, ami megvan: a Föld ellen, mely az ember életpályájának szükségképpen színhelye.

Azonban amaz, éppen ismertetett felfogásnak is volt bizonyos alapja. Az t. i., hogy a Föld és más milieu-elemek kötik az egyént, cselekvését, elhatározását, még nem visznek odáig, hogy meg is semmisítik szabadságát. A milieu-elmélet csak az abszolút szabadság-gondlattal áll szemben, nem pedig az emberi szabadsággal. Ez emberi szabadság annyit jelent, hogy mint ember, képes vágyok emberi cselekedetekre, de helyeikről nem mozdíthatom ki a folyókat s nem varázsolhatok elő új klímát. De ime, viszont a bioszférára, a növény- és állatvilágra már van befolyásom, megváltoztathatom annak összetételét a magam javára.

A milieu-elmélet valóban egy túlzó determinizmus felé gravitált s ez indokolatlan kutatás-hipotézist képviselt éppúgy, mint az abszolút szabadság-gondolat. Az a szabadság-gondolat, melynek a milieu-elmélet ellen-

lábasa volt, magában bizonyos határig szükséges, de túlzó formában egyoldalú perszonalizmus. A személyfelelősséget nem kollektíve képzeli el, hanem kizárólag személy-formában s ezzel ok nélkül individualisztikus felfogás kapcsolódik a felelősség-tudathoz. Egyik sem helyes önmagában, viszont mind a kettő szükséges, mint egymás kiegészítése.

Az egyén, mint akció-központ, a maga erői tekintetében önközpontú s önfelelősségű tényező. Azonban éppen ez önerők valamire támaszkodnak, s ezek éppen a környezet-cím ama formái, amelyek függésbe hozhatók általában amaz önközpontúság aktivitás-mozzanataitól. Ezek azonban meg nem ragadható mozzanatok, s ilyenek, elsősorban a fizikai milieu némely részei, az egyéni felelősség-tudaton kívül esnek; így tehát a merev perszonalizmus egyoldalúságba juthat. A kérdés csupán az, hogy a milieu-címek mely része hozható a perszonalisztikus felelősség-principium körébe, s mely részei nem. Ez éppen a milieu-címzés dolga lesz, s ennek eldölte után beszélhetünk a perszonalisztikus elv mértékéről.

II.

Egy pillantást vetettünk oly kérdésekbe, amelyek ma már szerencsésen lehiggadtak, de akkor nagy port vertek fel és hol sietteték, hol pedig hátráltatták a probléma kifejlődését. Ha akkor is már az lett volna a szempont, mint ma, hogy t. i. a Föld-hatás kultúrföldrajzi tanulmányozása az emberi akciók legfejlődésekre kimutatója, gyorsan haladt volna problémánk.

A XIX. század közepén már feltűntek ama többféle irányú megkötöttségek, melyek az ember sorsára behatnak. Comte Ágoston maga igen jellemzően környezetekről beszél (les milieux biologiques), többesben tehát, s ma azt mondhatjuk, ez egyike volt a legszerencsésebb szóhasználatnak és, sajnos, eltűnt akkor és jó sokáig. Később ugyanis a milieu-t oly szilárd és összefogó hatáskomplexumnak tekintették, melynek mincesnek hézagai, fogózó pontjai, hanem mint valami sima burok, börtönként zárja körül az embert. Taine idejében a milieu összefolyó masszává lett és sehol nem látjuk tisztán, melyik milieure gondol, amidőn milieuról beszél. A fizikai és társadalmi milieu elválik nála, de csak olykor némi tisztasággal. A »társadalmi milieu pedig oly komplex fogalom, hogy ez felbontás nélkül csak oly homályos, mint maga az össz-milieu gondolata.

Taine-t sok felelősség terheli a milieu-elmélet egyoldalúsága terén: Midőn felszínre dobta a milieu-gondolatot, már a Művészetfilozófiai előadásokban, annak számos lapján oly mesészerű meglátások jelentkeznek, amelyek a modern kritikát távolról sem bírják ki, mint egy alkalommal már rámutattunk egy hosszabb Taine-idézet bemutatásával.³⁾ A Voyage en Italie telve van a legszerencsétlenebb s a legszerencsésebb észrevétekekkel, melyek az akkor uralkodó, de még elméleti alapjaiban napfényre nem jutott «beleérzés» jelenségeket (Einfühlung) túlnyomólag költői oldalukról rajzolták meg.

Mi a determináció? Homan ered és hogyan szüremlik bele a Föld-hatás az emberbe? Taine úgy fogja fel a dolgot, hogy a beszüremlés egyetlen alkalma a természeti szemlélet, a psziché általában. Amidőn a természet hat, e reánk tett hatás mindenekelőtt mint kép indul meg, s aztán válik, mint pszichikai momentum, az emberi cselekedet rúgójává. A milieu-elméletek az által, hogy a természet képéből indulnak ki, egyoldalúlag elkezdtek pszichologizálni s az eredmény kétes. A természet közvetlen látásából eredő érzelmi hullámoknak azonban a mai kutatás nem tulajdonít oly nagy súlyt, mint régen. Igen gyakran ugyanis az ily magyarázatok 1. anakronisztikusak, mert úgy képzelik el az ősi és mindenkori ember lelkét, mint a maiét; 2. a közvetlen természethatás-magyarázatok erősen individualisztikusak: mindig az egyes ember lelki világát helyezik szembe a nagy természettel, s az egyének lelki hatásainak összegződésében látják a hatást egyáltalán.

A milieu-elméletek kora lejárt, mert bár ez elmélet hangosan beszélt is, keveset mondott a részletes összefüggésre nézve, s maradt az, aminek maradnia kellett, nagy és hangos tiltakozás azon emberek gondolkozásmódjával szemben, akik a történelmet — Ratzellel szólva — «légüres térben» hagyták lejátszódni. Geschichte ohne Raum — lehetetlenné vált, a kérdés már most csak az, miképpen helyezük bele a történelmet az adott földrajzi viszonyokba?

E téren kétségtelesen nagyjelentőségű volt Ratzel felépése 1882-ben, tehát körülbelül abban az időben, amidőn Gumplowicz is fellépett (1885), mikor még a milieu-elmélet egyoldalúságai nem váltak feltűnővé. «Arra a zavaros és túlhajtott állításra, mely szerint az ember környezetének terméke, megfelelő feltétlen és rövidlátó(!) ellentmondás következik» — írja Ratzel.⁴⁾ A theziszre következik az antithézis s Ratzel, már Hume⁵⁾ elbírálásával is a milieu-hatás egyoldalú kiemelésére törekszik. Felfogása ma már a kulturföldrajzon túlterjedt, ámde

még ma sem következett be a thezisz és antithezisz után az olyannyira szükséges szintézis. Mi és mennyi az, ami a környezet rovására irandó, Ratzelnél éppoly kevésbé látható tisztán, mint utódainál. Már maga írásának feltűnően általános jelleme⁶⁾ zavarokat okoz, s mód-szerét, úgy amint van, veszélyezteti «kutatásainak azon jellege, hogy sehol in concreto tájegységet, országot vagy nagyobb területegységet vizsgálata tárgyává tett, hogy ezek alapján általánosíthatson». Nem feladatunk e helyen Ratzel kutatásainak mérlegét megállapítani, de kétségtelen, hogy a kultúrföldrajz nagy megalapítójának kezéből nem nyerte el problémajellegének kellő világosságát.

Ujabbban a tájföldrajz hívei, így a francia Vidal de la Blache, valamint irodalmunkban jól rámutat a betöltendő hézagra gr. Teleki Pál akadémiai székfoglalójában.⁷⁾ Elvét talán legrövidebben úgy fejezhetnők ki, hogy a konkrét helyi vizsgálódásokat nem pusztán helyi jellegűnek kell tekinteni, hanem mondhatnók előbb egy filozófiai szintézist kell végrehajtanunk a táj problémájában. A XIX. század általánosításokat kedvelő korszakában az általános földrajzot, melyről Ratzel éppen nem világos tudományelméleti kiindulást közöl, gyakran úgy értelmezték, hogy a konkrét tájegységből való kiindulás már ellentétben van az általános eszméjével. Így történik, hogy Ratzel fejtegetései is mint pl. a nomád-kultúráról adott rajzai, a glóbus minden tájáról vett adatokat úgy egyesítenek, hogy az egy összképben az egyes tájaknak vissza nem adható.

Lényegében a helyes empirizmusról van szó, amidőn a táj-individualitás kérdését kellő helyre emeljük. A «szimbiózisban» (Teleki) azonban már ott van az ember is, mint külön tényező, s a milieu-elméletek egyoldalúságát fekváltja a gondolat: a kölcsönhatások kétoldali vizsgálata. Így áll a probléma ma.

III.

Ama gondolat, hogy hatásösszefüggéseket elemzünk ki, a «Föld és az ember» viszonyát kutatjuk, a XIX. század utolsó negyedében villanyütésszerűleg kezdett végigáramlani, a legkésőbb jött, mert legnehezebb tudományon: a szociológián. Kérdésünk az, hogy miképpen jött s jöhet kapcsolatba, e két tudomány: a kultúrföldrajz és a szociológia? E tekintetben már bizonyos leszögezéseket több ízben közlöttem, először a szociológiában, majd egy módszertani dolgozatban,⁸⁾ mely tárgyunk, a kultúrföldrajz tudományelméletét — ez olyany-

nyira bonyolult tárgyat, de amely tudományelméletileg a legfrappánsabb megnyilvánulás — először törekedett körvonalozni.

Az anthropogeográfia nem «segéd»-, hanem kapcsolat-tudomány», az ember (szociológia) és a Föld jelenségeinek tudománya (földrajz) állandó kapcsolatba jutnak.

A «kapcsolat»-tudományi helyzet következménye az, hogy

1. nincs oly kultúrföldrajzi kérdés, amelyet kizárólagosan és teljes egészében meg lehetne oldani — földrajzi szakismeret nélkül;

2. hasonlóképpen nincs oly kérdés, melyet kizárólagosan és teljes egészében meg lehetne oldani szociológiai szakismeret nélkül. A kapcsolat-tudományoknak éppen ez a speciális nehézségük; két tudomány egyesítését követelik éppúgy, mint a fizikokémia is csak úgy fejlődhetett mai magasságára, hogy a fizikai és kémiai ismeretek kölcsönös és állandó kapcsolatba jutottak.

Azt gondolhatnók, hogy ez a kapcsolat — éppen nehézségei folytán — egyenesen megoldhatatlanságot hoz, hiszen nincs oly kutató, ki egyszerre a szociológia és földrajz tejjes fegyverzetével jelenhetnék meg. Ez igaz, azonban csak látszólagos nehézséget jelent. A valóság az, hogy szigorú értelemben ma már egy tudomány is sok az elmének; tudjuk másrészt, hogy egyik kutató segítségére lehet a másiknak. Továbbá a szociológusban bizonyos földrajzi «érzék» fejlődik ki, éppen amaz «esprit géographique», melyről Brunhes beszél és viszont: szociológiai érzék alakul ki az anthropogeográfusban. Végül az is könnyítő tényező, hogy a kultúrföldrajzi ismereteknek kialakul egy mind hatalmasabb törzsszállománya s ez már oly latens energiaforrás, amely a gondolatokat önkéntelenül is a helyes irányba tereli.

A végső szempont az, hogy nem szabad egyoldalúnak lenni, akár szociológusról, akár geográfusról van szó. Ha nem is irhatjuk alá azt a túlzó várakozást, amelyet egy francia közgazdász nyilvánított, mely szerint⁹⁾ «az emberföldrajz arra hivatott, hogy megújítson minden (!) szociológiai elméletet, mely spekulatív nem tudom minő absztrakt embert vesz föl gondolatban», — kétségtelen, hogy a társadalomra, életfeltételeire vonatkozó ismereteink konkrétabbak és szolidabbak lesznek kultúrföldrajzi bázison. Azonban — viszont a földrajznak magának sem szabad a maz «absztrakt emberrel» operálnia. Ellenkezőleg, a földrajz előtt is bizonyos szociológiai perspektíváknak kell lebegniök. Az «ember» fogalma nem egyszerű, és nem elég az a fogalom, mely a köznapitól ered. Az «ember» komplex lélettartalmáról,

társas termékek beléjehalmozódásáról a reflexiótlan elme keveset tud. Ezt a szociológiából s a szellemi tudományokból (egyéni és társadalompszichológia) kell átvennie. Az «ember és a Föld» viszonyának kutatásánál külön kell vizsgálni az «embert» és külön a «Földet». Nem elég csak az egyik, vagy csak a másik tudása. Ha — elképzelni is bajos — a Földről csak annyit akarna tudni az anthropogeográfus, amennyi véletlenül éppen megvan ama köztudatban, bizonyára csodálkozva tekintenénk kutatói merészségére éppúgy, mint az esetben, ha a geográfus elégednék meg az átlagos és elmosódó «ember»-fogalommal, a szociológus kérdezné: lehetséges-e ennyivel beérni? Az ember nem fizikai atom, mint a testek világának részei, hanem sajátos történeti halmozódás terméke, kultúrproduktum s az «embert» csak az érti meg igazában, aki valóban belcélte magát az ember egész társadalmi és kulturális multjába. Igen, tudunk az emberről is sok töredékeset, mert mindnyájan végre is emberek vagyunk, de úgy vélem, igazolni meg sem kell kísérlnem, hogy az élet mennyire nem ad elég időt önmegfigyelésünkre. Tehát: szükség van szociológiára éppúgy, mint pszichológiára minden kultúrföldrajznál. «Le rôle de la géographie humaine n'est pas de bâtir elle-même des théories sociales» — mondja Brunhes. S ebben feltétlenül eltalálta a kérdés ülőerét. Az ember fogalma a társadalomtudományokban bírja a gyökerét. Az itt adódó következményekkel azonban a társadalom földrajzi vizsgálata ellenőrzi és kiegyensúlyozza. Ezt jól látta meg Brunhes.

IV.

A szociológia XIX. századbeli fejlődésében a problémák fokozódó bősége, az azok közötti kapcsolatok mélyítése egyre újabb komplikációt okozott. A szociológia megalapítója fejtegetéseinek javarészában még közel áll ahhoz, amit egykor történetfilozófiának mondtak.¹⁰⁾ A Comte-féle elmélet («le lois des trois états») még ugyan a történetfilozófiának csak egyik feladata, az, melyet újabban stadiológiának mondunk, de a genetikáló felfogás oly támasztékokat kapott benne, hogy a Comte-féle felfogás hatása folytán az újabb időkig észrevehető nyomok vezethetők le Spencerig.

Igen tanulságos éppen ebben a tekintetben megfigyelni a szociológia fejlődését. Megértjük belőle, hogy miért nem kapcsolódott bele intenzívebben a földrajzi szempont annak ellenére, hogy a század közepén kifejezetten hangsúlyozták.

A «genetizáló» felfogást ugyanis e korban még egyéb tényezők is előmozdították. Tudjuk, Comte a szociológiát a biológiára építette, Spencer¹¹⁾ pedig a pszichológiára. Amde úgy az előbbi, mint az utóbbi maga is genetizáló felfogásba került, mindenütt a «fejlődés» került szóba és Spencer pszichológiája is pszichogenetika formájában jut bele a szociológiába, a primitív psziché boncolása minden rendszert megelőz, mert ez látszik előtte fontosnak.

Annak, hogy a XIX. század a történelmi és genetizáló felfogás százada volt, s a szociológia, sőt a közgazdaságtan is (Knies, Roscher, Schmoller) átvette ama korhatásokat, a földrajzi milieu-elemzésre nagy hatása volt: általában lekerült a napirendről a szisztematikai gondolat, a társadalomra ható tényezőfajok elemzése. Az időbeli egymásután szempontja elborította a milieu-elemek rendszerezését; így történt, hogy ha a szociológia tudott is földrajzi befolyásokról, a tudomány szerkezete más irányban haladt: a Föld és az ember kapcsolatának kutatása kényszerűen elmerült az uralkodó genelizmus hullámaiban.

Annál feltűnőbb azonban az újabb szociológiának megfigyeléséből adódó eredmény, mely gyors és éles szögben elváló haladást mutat — haladást a szisztematika felé. A legfeltűnőbb például említhetjük Ch. A. Ellwoodot, a legfiatalabb erők egyikét, aki annak dacára, hogy pszichológusként indult útnak,¹²⁾ sőt újabban¹³⁾ még inkább a pszichológia felé haladt, a földrajzi tényező felfogásában is a legtisztább álláspontot foglalja el. Így van ma a többi írónál is; keresik a társadalomalkotó tényezőket (socializing forces) s valamennyien első helyen emlékeznek meg a földrajzi tényezőről. Sőt újabb érdeklődéshullámok egyre feltűnőbben jelentkeznek. Oly írók, akik távol állottak eddig a társadalom földrajzi alapjainak kutatásától, most kezdenek kitérni erre a rendkívül fontos kérdésre, így R. de la Grasserie.¹⁴⁾ Az újabb amerikai szociológusok figyelme is a földrajzi tényező felé fordul. Pl. újabban E. C. Hayes dolgozata.¹⁵⁾ Nemcsak azt konstatálhatjuk, hogy felszínen van a probléma, hanem mi több, teljesen spontán indul meg, a probléma önsúlya vezet rá, a «dolgok logikája», belátás, hogy a szociológia nem lehet el anthropogeográfia nélkül.

Még nagyobb hatással volt azonban a mindenkit felébresztő háború. A társadalomtudományok egyike, a politikai tudomány mindig párhuzamba állította az állam fogalmában a területet és a népességet. S ha az irodalmat nézzük, alig van az elsőről szó. Egyes írók, mint Bornhak,¹⁶⁾ csak jogi oldaláról nézi a terület kérdését

s bár az államalkotó és reális tényezők egyike, nem veszi tüzetes vizsgálat alá. A mi irodalmunkban is ez a feltűnő. Megelégszünk általános tételekkel, pl. «a biztonság érzete a nemzet belső életét erősen fejleszti... az angol szabadságintézmények nem fejlődhettek volna ki oly korán, ha az állam szigeti fekvése a belső békés és egészséges fejlődést már eleve nem biztosította volna». ¹⁷⁾ Avagy: «Ha a terület a népességhez képest igen nagy, úgy — nem lévén képes a területet kellőképp kihasználni — a társadalom fejlődése szükségképp megbéníttatik», ¹⁸⁾ — oly kérdések ezek, amelyekről érdemes kissé bővebben is beszélni; mert, hogy mit ér ama «biztonságérzet», melyet a jó természeti határ szül és hogyan érvényesül az, mindenesetre probléma, így odavetve azonban csak misztikum. Második említett írónk aránylag tisztán látja a földrajzi kérdést; ánde szabad-e ma is még a «politikák»-ban csak annyit mondani amennyit mondanak, — egy Ratzel «Politische Geographie»-ja (1897) után? Nem dobjuk-e ki a terület «fogalmával» az egész kérdést, amidőn csak ily általánosságok kerülnek felszínre?

Hiányzik az államszociológia; és semmi kétségünk, hogy ha egyszer a szociológia általában közeledik a földrajzi szempont felé, közeledni fog a kifejlődő államszociológia is.

Örvendetes jelenséget találunk a svéd Kjellén írásaiban, ¹⁹⁾ ki parallelizmust talál a kereskedelmi-maritim- és a militáris-kontinentális nagyhatalmi típus között. Kjellén azonban már a földrajzi szakirodalom (főképp Ratzel) hatása alatt áll s nála látjuk a legjobban, minő határozott szempontbővülés állott elő a komolyabb, azaz nagyobb fajsúlyu földrajzi nézőpont által az államtudományok terén. Ujabb munkájában ²⁰⁾ a területi tényezőre már nemcsak rámutat, ²¹⁾ hanem tárgyalja is azt, és egyre világosabban (sajnos, még nála sem kutatási elv) az államszociológia tényező-rendszere jelentkezik írásában.

Eppen — midőn a földrajzi világösszefüggések gondolata kezdett hatalmas özönnel derengeni — nemsokára indult útjára a Woodrow Wilson gondolata, amely olyannyira tipikusan jelentkezik művében (The state ²²⁾). A régi írókkal összehasonlítva, azt látjuk, hogy alig van benne legalább annyi földrajzi gondolat, annyi meglátás a Föld és a nép viszonyáról, amennyi egészen átlagos államtudományi művekben már akkor megtalálható volt.

Nem csoda, ha Wilson, ki a geográfiai szempont iránt oly feltűnően érzéketlen, volt megalapítója annak az irány-
nak, mely ma Európa ujabb sötét középkorát, a Klein-

staaterei szétszakadozó partikularizmusát megteremtette, s melyet legméltóbb szóval naiv ethnografizmusnak mondhatunk. Ez a gondolat az, amely földrajzi abszurdumokkal teltette Európát, mert kiindulása egy pszeudo-térképezett elhnográfia s nem a Föld és a nép egysége, az, amit nyelvünk — egy erőteljes népgondolatot fejezve ki — összetömörít így: «az ország».

És ha Wilson kissé visszalapozott volna saját könyvébe, arra jutott volna rá, hogy ő már önmagát megcáfolta akkor, amidőn mint kezdetleges állapotot jelzi a régi stádiumot: a régieknél egészen természetes volt az, ha «a frankok királyáról» szóltak és nem «Franciaország» királyáról. Ez a nomádkor jele, amidőn még a terület nem tartozott szorosán az állam fogalmához. Régi uralkodók és népek «nem tudták volna felfogni, miért ne vándorolhatnának népükkel minden holmijukkal más országokba».

A kezdetleges állam tehát a «nép» együtttartására ügyel, de a terület együtttartására még nincs igazi gondja.

Ama naiv ethnografizmus most ugyanazt teszi, mit a régi kor primitív államai; összeterel nép-csoportokat, de csinál abszurd területi kaoszt, csinál nomád államokat, melyek nyakig benne vannak — mint egykor a primitív államok — a határbizonytalanságban, s ennek veszélyeiben.

A földrajzi szempont hiánya a művelt Európa népeit sujtja most következményeiben s itt a képe annak, hogy a társadalomtudományok közül egy: a politika tudománya éppen csak említi, de mélyebben nem kutatja a terület államalkotó funkcióját s ezzel a maga részéről is felelős a bekövetkezett eseményekért. Ide vezet az, ha a tudomány egyoldalúan behunyja szemét fontos társadalomalkotó tényezőkkel szemben. E tényezők közül egy sem *quantité négligeable*, e tényező-fajok adott és örökérvényű összetevődést mutatnak a társadalomban és ha valaki elhanyagolja az épület egyik támasztó oszlopát, ingadozó alapúvá válik az egész társadalom.

Látjuk azt, hogy az a tudomány, mely e téren legáltalánosabb: az általános szociológia, mentes hasonló egyoldalúságoktól. Nincs oly tényező, melyre a szociológia kellő súlyt ne helyezne, mert ezt kizárja a szintheitikus gondolattal velejáró rendszeresen látó szellem.

Ez mutatja a jövőt. A szociológia oly egyetemes szempontú, s a valóság megragadásában annyira a tényeket igyekszik követni, hogy megtalálja, mint társadalomalkotó tényezőt, mint az emberi életösszefüg-

gésnek, azaz a társadalmi szervezetnek határozott irányt és karaktert adó tényezőt: a Földet.

Bizonyos az, hogy a szociológia határozott lépésekkel közeledett s közeledik folyton a földrajzi szempont felé. A jövő akkor lesz szerencsés és pozitív eredményekkel járó, ha a földrajz is világosan felismeri helyzetét s az anthropogeográfia éppúgy spontán közeledik a szociológia felé, mint ez közeledett a földrajzhoz.

Természetes alapja megvan, miután az «ember és a Föld» viszonyának tudománya két tudomány összekapcsolását jelenti, s a kapcsolat felé a «dolgok logikája» fog vezetni remélhetőleg mind szilárdabban.

Dékány István.

- 1) V. ö. R. Mayr, Die philos. Geschichtsauffassung der Neuzeit. I. 1877. Bernheim L. d. hist. Methode, 5—6 kiad. Fr. Rentz, Jean Bodin. Ein Beitrag zur Gesch. d. hist. Methode im 16. Jh. (Gesch. Untersuchungen, ed. Lamprecht 3. Bd. 1. H.) Gotha, 1905. 47. s köv. lk. Bibl. Továbbá Meuten, Bodins Theorie von d. Beeinflussung d. polit. Lebens d. Staaten durch ihre geogr. Lage. 1904. — Ratzel, Anthropogeographie, I. 3. kiad. 10. l.
- 2) Dutoit: Theorie des Milieus, Bern. 1899.
- 3) Dékány: Társadalomalkotó erők, Budapest, 1920. 129—130. l.
- 4) Ratzel: Anthropogeographie, 3. kiad. (1909.) 26. l.
- 5) Hume: Of national Characters, Essays I.
- 6) V. ö. A földrajz tudományos módszere és ismeretana, Földr. Közl. 1918.
- 7) Gr. Teleki Pál: A földrajzi gondolat története, 1917.
- 8) Dékány: Mi a kulturföldrajz és mai jelentősége? Magy. Középiskola. 1920.
- 9) Brunhes: La géographie humaine, Paris, 1910. 746. l.
- 10) G. Mehlis: Die Geschichtsphilosophie August Comtes kritisch dargestellt, Leipzig, 19.
- 11) Spencer: The principles of sociology, 1883. Newyork. I. 43—454. Ez után jön The scope of sociology.
- 12) Ellwood: Sociology in its psychological aspects, Newyork, 1912. 2. kiad. 1919. 277—281. 370. l.
- 13) An introduction to social psychology, 1917.
- 14) Grasserie: Des rapports entre sociologie et la géographie (Revue internationale de sociologie 1917.) 454 és köv. lapok.
- 15) Hayes: Effects of geographical conditions upon social realities. Amer. Journal of sociology, 1915. és An Introduction to the study of sociology. (1915.) 6. kiad. 1920. 29—41. lk.
- 16) Bornhak: Allgemeine Staatslehre. Berlin, 2. kiad.
- 17) Ferenczy A.: A politika rendszere. Bp. 1905. 24. l.
- 18) Balogh: Politika, 1910. 108. l.
- 19) Kjellén: Die Grossmächte der Gegenwart, 3. kiad. 200. l.
- 20) Kjellén: Der Staat als Lebensform, Leipzig, Hirzel, 1917. 46—93. l.
- 21) Mint pl. Jellinek: Das Recht des modernen Staates, I. Allgemeine Staatslehre, 1900. 68. l.
- 22) Woodrow Wilson: The state 1899. — Ujabbán fr.-ra is lefordították, 1913-ban pedig németre: Der Staat, übers. v. Thomas, Leipzig.